

ARPAEMİNİZÂDE SÂMÎ'NİN 'TA'KİD' ÖRNEĞİ BEYTİ ÜZERİNE

Fatma Sabiha KUTLAR*

ÖZET

Ta'kid yani yazarın ne kastettiğinin açıkça anlaşılabilmesi, bir edebî metnin şerh edilmesini gerektiren sebepler arasındadır. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış şairlerden Arpaemînzâde Sâmî'ye ait bir beytin, uzun yıllardır kaynaklarda ta'kid örneği olarak gösterildiği ve âlimler tarafından yorumlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Sâmî'nin beyti hakkındaki farklı açıklamalar ve aynı beyte on sekizinci yüzyıl âlimlerinden Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi'nin yaptığı ilk şerh üzerinde durulacak, şerhin günümüz Türkçesine çevirisi yapılacak, çevriyazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sâmî, ta'kid, şerh, Müstakîmzâde, on sekizinci yüzyıl, divan şiiri.

OBSERVATIONS ON AN EXAMPLE OF 'TA'KID' BY ARPAEMİNİZÂDE SÂMÎ

ABSTRACT

Ta'kid, the ambiguities in an author's work, is among the reasons as to why literary commentaries came about. It is interesting that a couplet by early eighteenth century poet Arpaemînzâde Sâmî has been commented upon throughout centuries by scholars in order to be explained. After discussing the couplet and different interpretations of it, this article provides the earliest commentary by the eighteenth century learned man Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi in translation transcription and translation in comparison with the other interpretations.

Key Words: Sâmî, ta'kid, comment, Müstakîmzâde, eighteenth century, divan poetry.

---

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. fkutlar@hacettepe.edu.tr

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Giriş

Şerh, edebî bir terim olarak çeşitli nedenlerle anlaşılması zor olan bir metni anlaşılır hâle getirmek, yorumlamak demektir. İzah, keşf, beyan, delalet, feth, talik, telhis, tercüme, haşiye, hamış, tefsir, tevil, meâl gibi terimler de şerhle yakın anlamlıdır. Bunlar arasındaki fark, kullanım yerlerine ve açıklanacak metnin niteliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Şerhin kaynağı, Kuran-ı Kerim'in mesajlarının anlaşılmasını sağlamaya çalışmak anlamındaki "tefsir"dir. Cerrahoğlu'nun (1988: 41) belirttiğine göre, Kuran'ın indirildiği dönemde Arap toplumunda yazılı geleneğe bağlı olarak üretilmiş metinler yok denecek kadar azdır. Ancak sözlü gelenekte şiir ve buna bağlı olarak da edebî sanatlar ileri bir durumdadır. Hatta Araplar, günlük konuşmalarında bile edebî sanatlara sıkça yer vermektedirler. Dolayısıyla Arap dili ve üslubu ile indirilen Kuran'da da söz konusu edebî sanatlar oldukça yüksek seviyede ve edebî bir biçimde kullanılmıştır. Kuran'ın muhatapları ise, bu üslubu ancak kendi kültürel seviyeleri oranında anlayabilmişler, kapalı olan ve anlaşılamayan kısımlarının açıklığa kavuşturulması ihtiyacı da tefsiri gerektirmiştir. Tefsir için izlenen yol, diğer alanlar gibi edebî metinler için yapılan şerhlerde de izlenmiş ve başlangıçta değilse bile zamanla belirli kurallara uyulmuştur. Yılmaz (2001: 7-10), edebî metin şerhlerinde bu kuralların hangilerinden yararlandığını, incelediği şerh örneklerinden hareketle ortaya koymuştur. Verdiği bilgilere göre bir ayetin yorumunun diğer ayetlerle çelişmemesi, bütünlüğün ön plana alınması doğrultusundaki yaklaşım şiir/metin şerhlerine de hâkim olmuş, dolayısıyla metnin bütünlüğü ve mananın sürekliliği göz önünde tutulmuştur. Yine doğru bir şerh için de sadece sanatçının eserlerine değil, onu tanıyanların görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca kapalı kısımları açıklığa kavuşturmak ve yorumlamada hata yapma ihtimalini azaltmak düşüncesiyle ayetlerin nüzul sebeplerinden yararlanan müfessirler örnek alınmak suretiyle edebî eserlerin niçin yazıldığı göz ardı edilmemiştir. Tefsirde olduğu gibi edebî metin şerhlerinde de kelimelerin gramerdeki açıklamasının yapılması, yani cüzün esas alınması tavrı son derece etkili olmuştur. Açıklamalarda hitap edilecek topluluğun bilgi seviyesi mutlaka dikkate alınmış, ihtiyaca göre bazı kavramlar kimi zaman sadece zikredilirken kimi zaman da ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yazıldığı eserin türüne ve muhtevasına göre birtakım farklılıklar gösterse de bütün şerhlerin ortak noktası metni anlaşılır hâle getirmektir. Çakan, "bir metnin anlaşılır hâle getirilmesinin" yani "şerhin ortaya çıkmasının" sebebini Kâtip Çelebi'den hareketle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

şu üç noktada toplar: 1. Usta, zihni parlak, ifadesi güzel ve ince manaları veciz bir biçimde dile getirebilen bir yazarın ortaya koyduğu eserin, bu niteliklere sahip olmayanlarca ya kısmen anlaşılabilmesi ya da hiç anlaşılabilmesi; 2. Önceleri verilen hükümlerde durumun açık olması nedeniyle hazf edilen kimi mukaddime ve illetlerin daha sonraları ortaya konması gereği; 3. Lafzın birçok manaya gelmesi, mecazî lafızların da kullanılmış olması dolayısıyla yazarın kastettiği asıl mananın anlaşılabilmesi (1985: 131). Bu sebeplerin hangisinden hareketle yaparsa yapsın şarih, anlaşılması güç olan bir metni anlaşılır hâle koyarken yani şerh ederken okuyucu ile metin arasında “dürüst tercüman” olmakla, sanatçının “ne söylediğine” ve “nasıl söylediğine” cevap bulmaya çalışmakla yükümlüdür (Akar 2000: 15). Çünkü Kortantamer’in de işaret ettiği gibi “...bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi ve duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir...” (2004: 55).

I

Bir metinde aşılması gereken güçlükler arasında farklı anlamlar yüklenmeye müsait kelime/kelimelerin bulunması, dolayısıyla sanatçının ne anlatmak istediğinin yani maksadının açık olmaması da yer alır. Yazarın ne kastettiğinin açıkça anlaşılabilmesinin sebeplerinden biri de “ta’kid”dir. Ta’kid, edebiyat terimi olarak “ifâdenin kasdolunan manaya nüfûz edebilme imkânından uzak olmasına...” denir (Bilgegil 1989: 40). “Tenafür-i kelimat” ve “za’f-ı telif”le birlikte söz diziminin (kelâmın) fesahatini bozan kusurlardandır. İki şekilde ortaya çıkar. Birincisinde anlaşılma güçlüğü söz diziminin kurallara uygun bir biçimde sıralanmamasından, yani cümle unsurlarının yerli yerinde kullanılmamasından kaynaklanır. Buna “ta’kid-i lafzî” denir. İkincisinde ise, anlaşılabilirlik cümlenin kuruluşuna ait bir hatadan değil de muhatabın sözü söyleyenin maksadına intikalindeki güçlüğü bağli olarak ortaya çıkar. Bu da “ta’kid-i manevî” ismini alır (Olgun 1973: 142-143; Saraç 2000: 32). Bu kusuru taşıyan kimi metinlerin edebî kaynaklara alındığı ve yazarların bunların daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yönelik anlamlandırma denemelerine giriştikleri görülmektedir. Böyle metinlerden biri de III. Ahmed (hd.1703-1730) ve I. Mahmûd (hd.1730-1754) dönemi şairlerinden Arpaemînzâde Mustafâ Sâmî’nin¹ (ö.1146/1734) “ta’kid-i manevî” örneği olarak geçen ve Divan’ındaki bir gazelinin üçüncü beyti olan;

¹ Arpaemînzâde Mustafâ Sâmî (ö. 1146/1734), 18. yüzyılın ilk yarısında yaşayan İstanbullu şairlerden biridir. Sultan III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerini idrâk etmiştir. Babasının görevinden dolayı Arpaemînzâde sanıyla tanınmıştır. Arpa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır (Kutlar 2004: 473)

beytidir. Çalışmamızda önce bu beyte ilişkin yorumlara yer verilecek, Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi'nin (ö.1202/1788) yaptığı şerh üzerinde durulacak ve daha sonra Müstakîmzâde şerhinin çevriyazılı metni verilecektir.

Sâmi'nin beytine ilişkin çok sayıdaki değerlendirmeden biri Tarlan'a aittir. Edebiyat Meseleleri'nde "...meselâ koca koca kayaları barutla atarlar, parçalarlar. Gurur ile mest olan adam hakikaten kocaman bir kayaya benzer, hareketsiz, mağrur ve geniş. Fakat bunun cezasını verecek kim olabilir; kötü işlerinin karşılığını kimse veremeyecek diye düşünür. Halbuki, kaya karşısında en zayıf mevcut şişedir. Şişenin de pamuktan bir tıpası vardır ki dünyada en âciz, en yumuşak varlıktır. İşte o pamuk bu kayayı parçalayabilir. Nasıl? Pamuk, barut olur, kayanın içine girer, yine pamuktan o baruta fitil yaparlar. Ateşe verdiler mi koca kaya parça parça olur..."² cümleleriyle yorumladığı söz konusu beyti başarılı bulduğunu da işaret eder (Tarlan 1981: 47). Bunun yanı sıra beyti "ta'kid-i manevî" örneği olarak gösteren Bilgegil (1989: 42), Tarlan'ın ikinci mısra da "Nişabur zelzelesi"ne telmih yapıldığını söylediğini ve bu açıklamayı kimsenin bilmediğini belirtmiştir³.

Tanpınar ise, Sâmi'nin beytinin beğenmediğini belirttiği ikinci mısraını açıklamaya kalkışmaz. Daha çok beytin ses özelliği ve ilk mısraının anlamı üzerinde durur. Ona göre Sâmi'nin beyti yarım asırdan beri edebiyat bilgi(n)lerimiz için muammadır ve Ferit Kam'dan başlayarak değişik tefsirlere yol açmıştır. Oysa "...bu telaşsız, rahat, her adımda sese ayrı bükülüşler, ayrı tonaliteler veren, sonuna kadar her hecenin yeri ve ifade kudreti evvelden hazırlanmış beyti okumak eski şiir dilimizi iyi bilenler için hakikî bir zevktir. Fakat mânâsına dikkat ettiğimiz anda bu zevkin yerini ister istemez bütün bu beyhude gayrete ve ciddîliğe acıyan -çünkü pek az beyit bu

emanetinde kâtiplikle başlayan memuriyet hayatının son yıllarında I. Mahmud döneminde 1143/1730'da vakanüvis tayin edilmiş, 1146/1734'te atandığı maliye tezkireciliği ise son görevi olmuştur. Divanı, birkaç mensur mektubu ve 1730-33 yılları olaylarını anlattığı bir tarihi olan (Târîh-i Sâmi ve Şâkir ve Subhî / Subhî Târîhi (bsm. 1198/1784) Sâmi, özellikle sebk-i Hindî etkisinde yazdığı şiirleriyle tanınmıştır (Kutlar 2004: 13-51).

² Tarlan (1981: 47), paragrafi "Nâbi'nin şu beyti bize bu manzarayı anlatır" cümlesiyle tamamlar ve arkasından yorumunu yaptığı beyti verir. Ancak, bu beyit Nâbi'ye değil Sâmi'ye aittir.

³ Tarlan, 1946 tarihli konferans metnindeki değerlendirmesinde yer almayan bu açıklamadan muhtemelen daha sonraki bir tarihte sohbet esnasında Bilgegil'e söz etmiş, ancak konuyu yazmamış olmalıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

kadar ciddî edalı olabilir ve teşrifatını okuyucuya kabul ettirir- bir gülümseme alır. Fakat asıl mühim olanı böyle bir dikkate beytin bütünlüğünün gitmesidir. Filhakika biraz üstüne düşünce bahsettiğimiz hazzın yalnız birinci mısraa ait olduğunu, hattâ, mânânın orada tamamlandığını görürüz. Şair, bizim için, gururunun cezasını elbette çekeceksin dediği zaman şairdir, bunu bir kıyasla tamamladığı zaman, sadece başladığı sözü gereği gibi bitiremeyen bir hüner adamıdır...” (2001: 12).

Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*'ın “penbe-i mînâ” maddesine Sâmi'nin beytini örnek vererek başlar. Belirttiğine göre bu beyit, Sadullah Efendi mecmuasında da kayıtlıdır ve başında “Ez-müşkilât-ı Sâmi” başlığı bulunmaktadır. Onay ayrıca, beytin, edebiyat kitaplarında ta'kid örneği olarak gösterilen ikinci mısraının iki buçuk asırdan beri pek çok kimsenin zihnini yorduğunu belirtir. Daha sonra ta'kidli mısraa ilişkin yorumları sıralar. Ancak bu yorumların bir kısmı için yararlandığı kaynağı veya kimin tarafından yapıldığını yazmaz. En sona da kendi yorumunu ekler. Yazarın verdiği sırayla ikinci mısra hakkındaki düşünceler şöyledir:

“1) Şâir mînâ ile semayı, penbe ile karı kasetmiştir. Semadan pamuk gibi karların taş üzerine yağması, eriyen suların oyuklarda donarak inbisat etmesi [genleşmesi] neticesi taşın yarıldığını bildirmek istemiştir. O halde mânâ: Kara taştaki yarıklar, çatlaklar karın eriyip donmasından ve inbisat etmesinden husûle gelmiştir, olur.

2) Yahud, kuyu üstüne konulan katı kara bilezik taş üzerine yumuşacık ip gide gele bileziği parça parça eder. Taş kadar katı olan dahi ip gibi yumuşaklardan bile ihtiraz edip ihtiyât eylemelidir⁴ [Veled Çelebi İzbudak].

3) Bazıları penbe-i mînâ terkiibini taşların üstünde hasıl olan yosun ile tâbir etmişlerdir. Bazıları da taş üstüne pamuk koyup üstüne sirke dökerek taş çatlatmak istemişlerdir [Kemâl Üçok].

4) Köpüklü deniz dalgalarının sahilleri döğe döğe yarıklar, çatlaklar husûle getirmeleri bunun söylenmesine sebep olmuş idi. Bu takdirde kara kayaları köpüklü sular rahne-dar ettiği gibi zâlimleri de mazlumlar berbat ederler, mânâsı çıkarmış.

⁴ Onay (1992: 330), bu cümleye “Bu münâsebetle şu beyti hatırladık: Etdirir cevri felek sâf-dilin hissini çâk / Rismânın eseri gibi dehânında çehin (Nâbi)” dipnotunu verir. Ancak bu açıklamanın Veled Çelebi İzbudak'a mı Onay'a mı ait olduğu açık değildir.

5) Muhterem Ferit Kam, bu beyit hakkındaki mütâlaalarını şu suretle beyan etmişlerdir. “Benim tetkikime göre penbe-i mînâdan maksad –mantarın keşfine kadar- şişe ağzına tıkanan pamuktur, yani şişe pamuğu. Pamuktan fitil yapılarak yakıldığı, taş ocaklarında pamuk fitil kullanıldığı mâlumdur” demişler; Râgıb Paşa ve Fâik Bey'den şu iki şâhidi de vermişlerdir:

Kim gördü bezm-i mey gibi bir rûşen encümen
Kandîli câm u penbe-i mînâ zübâlesi [Râgıb Paşa]

Mânâ: İşret meclisi gibi bir rûşen meclis kim gördü, çünkü o meclisin kandili kadehtir, kandilin fitili de şişe ağzındaki pamuktur.

Vücûd-dâde-i gülzâr-ı nîk ü bed olma
Biraz da şişe-i mey gibi penbe der-gûş ol [Kilârî Fâik Bey]

Mânâ: Bu âlemin iyisine kötüsüne ehemmiyet verme. Biraz da şarap şişesi gibi kulağına pamuk tıka.

6) Üstad Tâhir Olgun'a göre penbe-i mînâ şişe ağzına mantar yerine kullanılan pamuktur. [Şair], sâfi beyazlığı ve yaşlığı itibariyle karı buna benzetmiş. Şişe ağzındaki pamuk gibi yumuşak olan kar, zaman geçtikçe nasıl kara taşları çatlatırsa, ey zâlim, sen de belânı bulursun, demek istemiştir⁵.

7) Osmanlı Müellifleri'nde şu mütâlaa vardır:

“Bazı zevat beytin mânâsızlığına hükmederler. Bazıları da zaç yağı şişesi kapağına konulan pamuğun demir üzerine vaz bulunduğu halde, demirde hâsıl olan pamuğa benzer otların bilahare kayanın arasına nüfuz ederek mürûr-ı zamanda kayada rahne peydâ ettiğini dermeyân eyleyerek mânânın mevcudiyetine kâil olurlar ki, tevcîh-i sâni daha muvâfıktır.” [II, 234].

O halde en yakışan mânâ şudur: Ey gurur mesti, mükâfât meclisine hazır ol. Siyah taştaki rahneler, şişe ağzındaki pamuk[tan] yapılan fitil ile atılan lağımın eseri olduğu gibi sana erişecek zarar da gördüğün mazlumlardan erişecektir.

Beyte ilişkin yukarıdaki yorumları aktaran Onay, bu konuyu “görülüyor ki beytin mânâsını bulmak için çok kafa yormuşlardır. Bu münasebetle “Delinin biri kuyuya bir taş atmış, kırk akıllı

⁵ Lafzî bir kusuru olmadığı halde vuzuhu bulunmadığını belirten Olgun (1973: 143), bu beyti takîd-i manevî örneği olarak göstermiş ve açık bir manası bulunmadığına hükmetmiştir. Ancak kimler tarafından yapıldığını açıkça söylemediği ve sonuna da ünlem işareti koyduğu açıklamayı şöyle aktarmıştır: “...Bu beyt, bâzılarına göre, “Karlar, nasıl kara taşı rahnedâr ederse, ey kendini beğenme sarhoşu olan, sen de mazlûmların göz yaşıyla bir gün belânı bulursun.” demek imiş!”

çıkaramamış” atalar sözünü hatırlamamak kâbil değildir” (Onay 1992: 329-330) cümlesiyle sonlandırır.

Sâmî'nin söz konusu beytinden hareketle mana ve mazmun üzerinde duran Kahramanoğlu (1996: 181), sadece Bursalı Mehmet Tahir (Osmanlı Müellifleri), Tanpınar, Tarlan ve Bilgegil'in verdiği bilgileri aktarır. Nişabur zelzelesi hariç Tarlan'ın ve Bursalı Mehmet Tahir'in yorumlarını akla ve mantığa uygun bulduğunu, beyti daha fazla zorlamanın gereksiz olduğunu ve bunun şiiri tamamen içinden çıkılmaz bir hâle sokacağını da ekler.

II

XVIII. yüzyıl âlimlerinden Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi'nin⁶ Sâmî'nin söz konusu beytine yaptığı şerhten ise yukarıdaki kaynakların hiçbirinde söz edilmez. Müstakîmzâde şerhinin “Topkapı Sarayı Ktp., Yazmalar Böl. No: 725, yk. 278b-279a”⁷ ve “DTCF Ktp., M. Özak I/455, yk. 331a-331b”de kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Topkapı nüshasında başında “Şerh-i Beyt-i Sâmî”, DTCF nüshasında “Şerh-i Beyt” yazılı olan şerhin günümüz Türkçesine çevirisi şöyledir:

“Sâmî'nin Beytinin Şerhi

Şağın ey mest-i derûn-saht ki rûz-ı ferdâ
Rağne-i seng eşer-i⁸ penbe-i mînâdandır

Bu nüshaya göre güçlük olmadığı için beytin açıklanmasına gerek yoktur. Beyit, “seng-i siyeh” şeklinde kaydedilen nüshadaki tetabudan (zincirleme tamlamadan) da kurtulur. Noktalı hâ ile “rahne” “delik, gedik” manasında olan kelimenin “kırılma” manasında da kullanılması caiz olur. Zira tamamiyle “şikestegî” (kırıklık) manasının kastedildiği kesindir, bunun aracılığıyla başka bir şey anlatılmış değildir. Kaldı ki maksadı dile getirmekte “penbe”nin müşebbehe (benzeyene) bağlanması “kemân-ı ebrû” örneğinde olduğu gibi uygun

⁶ Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi, 1131/1719 yılında İstanbul'da doğmuş, 1202/1788 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Din, tasavvuf, tarih, hikmet ve edebiyat olmak üzere farklı sahalara ait telif ve tercüme irili ufaklı 120 eserin sahibidir. Tanınmış eserleri arasında *Mecelletü'n-Nisâb*, *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Devha-i Meşâyih-i Kibâr*, *Şuyûh-i Ayasoîya*, *Meşâyihnâme-i İslâm*, *Tercüme-i Kanûnü'l-Edeb*, *Durûb-ı Emsâl*, *Istilâhât-ı Şi'riyye* sayılabilir.

⁷ Yılmaz (2001), konusunu Müstakîmzâde tarafından yapılan yirmi altı manzume şerhinin oluşturduğu yüksek lisans tezinde metin şerhi metoduna ilişkin bilgiler vermiş, klasik yöntemle yapılan şerhlerin ortak noktalarını belirlemeye çalışmış ve söz konusu metinlerin yazı çevrimini yapmıştır. Ancak bu çalışmada metnin DTCF nüshasından söz edilmemiştir.

⁸ Nüshada “eşer” kelimesinin üzerine nüsha farkı olan “siyeh” yazılmıştır. Bu durumda mısra “Rağne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır” şekline dönüşür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

görünmez, güçlülere muhtaç olur. Çünkü söylendiği gibi “mümessel”de (bizzat misal verilen şey için) bu izafet, somut ve açık niteliktedir; lakin “misal”de (örnekleme) ilişki kopuktur ve bırakılmıştır. “Beyâniyye”dir (cins ve nevî gösteren tamlama) ki “adl ayağı” mübalağasındaki gibi kelimelerin birbirlerine tam tamına yüklenmesi mümkün olup “ebrû”, “kemân”dır denir. Ama ayyaşlar arasında “penbe-i mînâ”nın şarabı havanın bozmasından korumak için zeytinyağından sonra sürahînin ağzına konan “tıkaç” olduğu bilinir. Öyleyse izafet elbette “lâmiyye” (aitlik bildiren tamlama) olup “şişenin tepesine mahsus pamuk” demektir. Diğer anlam da bu açıklamanın yardımıyla ortaya çıkar. Zira “mînâ” ile “kadeh” kast ediliyorsa “sâgar” üzerine de “pamuk koymak” âdet olmuştur anlamına gelir⁹.

Hasılı Sâmi meclisinden bir fâsık (meclise katılmaya uygun olmayan kişi), “büyüklerin kâsesinden toprak için de nasip vardır” sözüne göre dahil bulunduğu mecliste o anda şiirin ortaya çıkış şeklini şu gönül çelen biçimde sohbe meze eder: “Pamuğu sürahîden almaya el uzatan kimse, hevesin verdiği aceleyle testinin üstündeki mermeri düşürdü. Hiçbir kastı olmadan şişeye dokunup kırılmasına neden olduğunu ehl-i bezm görünce şair Sâmi de şaşkınlıkla derhal “Rağne-i seng-i sebû penbe-i mînâdandır” mısraını söyledi. “Dökilen mey kırılan şişe-i rindân olsun” nağmesiyle oluşan neşenin ardından mezkûr mısra unutulmasın diye “Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr” mısraını ikinci olarak söylenen mısraın başına getirdiler. Usta şair, meclis kurmaktan tevbekâr olduktan sonra bu beyti bir gazele dönüştürerek tamamlamak istediğinde ıstılah binaen düğümleneceği (muakkad) ve ‘mana karındadır’ meseline mahal olacağı ihtimaliyle şiiri düzeltilmiş, iki rivayetten ilkini uygun görerek gazeli tamamlamış ve “seng-i siyeh” nüshası yok diye de safa meclisine anlatmıştı.

“Seng-i sebû” tamlaması, “her kabın örtüsü” ve “kendisiyle her şeyin ağzı korunan” anlamında yaygın bir ıstılahtır. Hatta Hintliler, testinin üstüne koydukları taş parçası için Çağatayca “güher-i yinçi” (inci cevheri) lafzını kullanırlar. Dolayısıyla “seng-i sebû” ile “penbe-i mînâ”nın her ikisi arasındaki tenasübün “kap kacağın kapağı” yönünden hareketle oluşturulduğu ortadır. Farslar bu ıstılahlarına şu beyti kanıt gösterirler: “Ben, Zend (ateşini) yakan bu mabedin testiyle kafayı bulan sarhoşu değilim ve bana, içinde testi taşının yapıldığı o işyeri ne kadar da kâfi bir saraydır!”. “Seng”in (taş) mutlaka “gururlu, kibirli”; “penbe”nin (pamuk) “sebük-ser” (anlayışı kıt, hafif adam) ve “sebük-rûh” (tez canlı, hoş sohbet, şen, laubali kimse) anlamlarında kullanılmasına dayanan birçok kavramın

⁹ Metnin orijinalinde de son cümlenin anlamı açık değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

anlaşılmasını da kolaylaştırsın diye bu beytin anlamı ile safa ehlinin zihnine emanet ve ihale edildi. ‘Ey eteği temiz şeyh bizi mazur gör’¹⁰

Anlaşıldığı üzere, itiraz sebebiyle bir tarafa terkedilmiş hurma salkımı gibi olan bu yazımdan ve istediğim şeylerden dolayı, çok bağışlayıcı olan Allah’tan bağışlanma dilerim. O, kalplerde olan en iyi bilendir. [Bu], kırık gönüllü âciz Müstakîmzâde’nin hata elbiseli kaleminin eseridir. Tarih: Yazar eseri ile diridir =1180. Tamam oldu”.

Müstakîmzâde’nin bu şerhi gibi edebî metin şerhlerinde “tek ve bağlayıcı bir metot”un söz konusu olmadığı belirtilmekle birlikte (Yılmaz 2001: 20) Kortantamer’in (2004: 56) de işaret ettiği gibi “...kitap halindeki klâsik devir şiir metni şerhlerine bakıldığında en çok filolojik yaklaşımların ağır bastığı görülür. Bu tip şerhlerde öncelikle metin verilir. Sonra kelimeler ve kavramlar dil bilgisi ağırlıklı olarak şerhine göre uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır...” Ancak verilen bu bilgilerin Sâmi’nin beytine yapılan şerhle kısmen örtüştüğü görülür. Müstakîmzâde de önce şerh edeceği metni vermiş, sonra sadece gerekli olduğunu düşündüğü birkaç kelime ve tamlamanın gramer özelliklerine ve anlamına ilişkin kısa açıklamalar yapmıştır. Anlama ilişkin kimi açıklamalarının doğruluğunu Farsça bir beyitle ya da kelimelerin başka dillerdeki kullanımlarından hareketle güçlendirmeye çalışmıştır. Şerhin dikkat çeken yönü ise, Müstakîmzâde’nin bu beytin nasıl ortaya çıktığını ve hangi nüshasının doğru olduğunu yani bir bakıma beyit üzerindeki tartışmaları kurgu ile (anlatıcı, kahramanlar, mekân, zaman bağlamında) vermesidir:

“...Hasılı Sâmi meclisinden bir fâsık (...) dahil bulunduğu mecliste şiirin ortaya çıkış şeklini gönül çeken yönü üzere [şu sözlerle] sohbet mezesi eder: Pamuğu sürahîden almaya el uzatan kimse, hevesin verdiği aceleyle testinin üstündeki mermeri düşürdü. Hiçbir kastı olmadan şişeye dokunup kırılmasına neden olduğunu ehl-i bezm görünce şair Sâmi de şaşkınlıkla derhal ‘Raḥne-i seng-i sebû penbe-i minâdandır’ mısraını söyledi. ‘Dökilen mey kırılan şişe-i rindân olsun’ nağmesiyle oluşan neşenin ardından mezkûr mısra unutulmasın diye ‘Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr’ mısraını ikinci olarak söylenen mısraın başına getirdi. Usta şair, meclis kurmaktan tövbe-kâr olup bu beyti bir gazele dönüştürerek tamamlamak istediğinde ıstılaha binaen düğümleneceği (muakkad) ve ‘mana karındadır’ meseline mahal olacağı ihtimaliyle şiiri düzeltilmiş,

¹⁰ Bu mısra; Hâfiz-ı Şîrâzî’nin “Dil mî-reved zi-destem sâhib-dilân Hudâ-râ /Derdâ ki râz-ı pinhân hâhed şod âşkârâ” matlalı gazelinin “Hâfiz be-hod ne-pûşid İn hırka-i mey-âlûd / İn şeyh-i pâk-dâmen mâzûr dâr mâ-râ” şeklindeki makta beytinden alınmıştır (Bkz. Kazvinî; Ganî 1377: 99).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

iki rivayetten ilkini uygun görerek gazeli tamamlamış ve 'seng-i siyeh' nüshası yok diye de safa meclisine anlatmıştı..."

Bu hikâyeyi aktarırken beytin farklı nüshalarına da değinen Müstakîmzâde, bir bakıma okurlara metni nasıl tenkit ettiğini de göstermiştir.

Müstakîmzâde'nin yaptığı şerhten Sâmi'ye ait beytin ikinci mısraındaki "siyeh" kelimesinin anlaşılmayı güçleştirdiği, bu kelimenin yer aldığı mısraın, beytin "mu'akkad" olacağı düşüncesiyle şair tarafından değiştirildiği, bu nüshanın yok sayıldığı ve durumun meclistekilere açıklandığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca metinden Sâmi'nin beytinin ikinci mısraının "eser, sebû, siyeh" kelimelerinin yer aldığı üç, ilk mısraının ise iki farklı şekli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Çok açık olmadığı için yanlış anlamlandırmadıysak şair, ikinci mısra için "sebû" nüshasını tercih ederek beyti,

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Raĥne-i seng-i sebû penbe-i mînâdandır

şeklinde tamamlamış ve daha sonra da gazele dönüştürmüştür¹¹. Bu bağlamda Sâmi Divanı'nı hazırlarken yararlandığımız nüshalardan birinin Müstakîmzâde tarafından istinsah edildiğini, 1161 tarihli bu nüshada (Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2644) söz konusu beytin ikinci mısraında "sebû" değil de "siyeh" kelimesinin bulunduğunu da ekleyelim. Dolayısıyla bu durum bize Müstakîmzâde'nin, Sâmi Divanı'nı istinsah ettiği H.1161 tarihinde ya şerhte aktardığı bilgileri bilmediğini ya da daha sonra bu konudaki fikrini değiştirmiş olabileceğini göstermektedir. Bu vesileyle, divanın yararlandığımız diğer nüshalarında ikinci mısraın "sebû" kelimesinin yer aldığı şeklinin bulunmadığını, ilk mısraın şair tarafından tercih edilmeyen haliyle sadece bir nüshada yer aldığını ve bizim de beyti "ta'kid-i manevî" örneği olarak gösteren âlimlere uyararak,

¹¹ Sâmi'nin gazelinin tamamı şöyledir:

1. Farğ-i mâhiyyet-i dil çeşm-i temâşâdandır
Pertev-i nîk ü bed âyîne-i sîmâdandır
2. Revzen-i ĥaneyi sermâda güşâd itmekdir
Serdî-i bezm-i edeb ĥande-i bî-câdandır
3. Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Raĥne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır
4. Şâf-dil tîre-nihâdâna olur feyz-resân
Güher-efşânî-i sâhil kefi deryâdandır
5. Sâmiyâ ĥöne-ber-endâzî-i dil hem-çü ĥabâb
Cüşiş-i mevce-i seyl-âbe-i şahbâdandır (Kutlar 2004: 473).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Raĥne-i seng-i siyeh penbe-i mînadandır

şekliyle divan metnine aldığımızı işaret edelim (Kutlar 2004: 473).

Sonuç olarak, Mengi'nin (2000: 73) de belirttiği gibi doğru metin incelemesi yapabilmek için elbette doğru ve tam hazırlanmış bir metin gereklidir. Ama, sadece Sâmi'nin bu beytine ilişkin yukarıda yer alan bilgiler bile böyle bir metin hazırlayabilmenin ne denli güç olduğunu, bunun da metni doğru anlamlandırabilmekle/ yorumlayabilmekle mümkün olabileceğini işaret etmektedir.

Müstakîmzâde'nin anlattıkları ise, bundan sonra yapılacak çalışmalarda söz konusu beytin ta'kide düşülen nüshasının kullanılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak divan nüshalarının büyük kısmında ve kaynaklarda beytin ikinci mısraının anlamı açık "Raĥne-i seng eşer-i penbe-i mînadandır" şekli yerine, "ta'kid"e düşülen "Raĥne-i seng-i siyeh penbe-i mînadandır" şeklinin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Böyle bir tercihte Sâmi'nin "sebk-i Hindî" temsilcisi şairler arasında sayılmasının ve bu tarzda yazan şairlerin "anlaşılması zor beyitler söylediği" yolundaki genel kabulün etkisinin olabileceği düşünülmelidir. Yine bu bağlamda Müstakîmzâde gibi önemli bir âlimin şerhinin, Sâmi'nin beytini yorumlayan yukarıdaki isimlerin gözünden kaçmasının ya da en azından birinin bile dikkatini çekmemesinin ilginç ve üzerinde durulması gereken diğer bir nokta olduğunu da işaret etmek gerekir.

Ayrıca Müstakîmzâde'nin şerhte verdiği bilgiler ışığında Onay'ın, "Delinin biri kuyuya bir taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış" atalar sözünü hatırlamamak kabil değildir" şeklindeki değerlendirmesinin hükmünün ortadan kalktığı; "deli" sıfatını hak eden biri varsa bunun, "ta'kid"in farkına vararak, yazdığı mısraın söz konusu nüshasını yok sayan şair olmadığı da görülmektedir.

III. Metin¹²

[D 331a, T 278b] (1) **Şerĥ-i Beyt-i Sâmi**¹³

(2) Şaĥın ey mest-i derûn-saĥt ki rûz-ı ferdâ

Raĥne-i seng eşer-i¹⁴ penbe-i mînadandır

¹² Bu kısımda DTCF nüshası için D, Topkapı nüshası için T kısaltması kullanılmıştır. Satır numaralarını D nüshasına göre vererek hazırladığımız çevriyazılı metin T nüshası ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma yapılırken T nüshası için (Yılmaz 2001: 126-127; 7. EK (ORJİNAL METİN)'den yararlanılmıştır.

¹³ Sâmi: - D

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Bu nüshaya nazarla (3) beyt müşkilâta mülhak olmaz ve beyâna hâcet kalmaz ve “seng-i siyeh” nüshasında[ki] tetâbu‘dan dañlî ħâlî¹⁵ (4) olur. Ħâ-yı mu‘ceme ile “rañne”, “şuğbe” ve “sürâñ” ma‘nâsına olup infi‘âl-i tâmda mücâz olur. Zîrâ bi'l-külliyeye (5) “şikestegi” ma‘nâsı iltizâmîdir, lüzûmî degüldür. Qaldı ki taqrîrde “penbe”niñ izâfeti müşebbehine olmağ ve “kemân-ı ebrû” (6) mişâli mâdde-i mümessseleyle tıbâğ-ı vifâğ ile çendân mutâbık görünmez tekellüfe muhtâc olur. Zîrâ mümessselde izâfet, mañsûsa ve zâhiredir. (7) Lâkin mişâlde izâfet, mağtû‘a ve metrûkedir dediler. Ve beyâniyyedir ki mübâlağa-i ricl-i ‘adl mişilli ħaml, hüve hüve mümkün olup ebrû, kemândır denir. (8) Ammâ “penbe-i mînâ” beyne‘l-‘ayyâşin ma‘lûmdur ki bâdeyi hevânıñ ifsâdından muñâfaza için “ba‘de‘z-zeyt fem-i şurâñiye nihâde kılinan (9) murağğâ‘(?)¹⁶-pâredir”. Pes izâfet elbette lâmiyye olup “bâlâ-yı şîşeye mañşûs kûtn” demekdir. Bu taqrîre göre (10) tevfiğleri¹⁷ me‘âl-i diğere üzere nümâyân olur. Zîrâ “mînâ”dan “ğadeh” murâd oluna sâğar üzere vağ‘-ı pâğand ‘âdet (11) olmuştur.

El-kışşa eczâ-yı meclis-i Sâmi‘den bir fâsığ-ı mañrûm¹⁸ ol ânda (ve li‘l-arzi min- ke‘si‘l-kirâm naşibün) (12) neşidesince dâñil bulunup hey‘et-i sünûñ-i şî‘ri bu süy-i dil-cüy üzere nuğl-i nağl ider ki vağtâ penbeyi şurâñiden (13) añza dest-dırâz olan kes, ‘acele-i heves birle sebûnuñ bâlâsında olan ruññemeyi dehen-i sebûdan fütâde ve lâ‘an-kaşdin şîşeye (14) toğunup inkisârına sebep oldığın ehl-i bezm mu‘âyene ve müşâhede edip der-hâl ta‘accüb-künân şâ‘ir-i Sâmi-mekân:

(15) Rañne-i seng-i sebû penbe-i mînâdandır

mışrâ‘ın gūyâ oldı.

Dökülen mey kırılan şîşe-i rindân olsun

(16) zemzemesiyle tağşil-i neş‘e vü neşât ‘ağabinde mışrâ‘-ı mezbûr pes-mânde-i tûğçe-i nisyân olmasın için:

¹⁴ Nüşhada “eşer” kelimesinin üzerine nüsha farkı olan “siyeh” kelimesi yazılmıştır. Bu durumda mısra “Rañne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır” şekline dönüşür.

¹⁵ ħâlî: ħâlîş T

¹⁶ murağğâ‘ (?): ħirefa‘ T. “Murağğâ‘” kelimesi “murağğâ‘ı” şeklinde de okunabilir. Ancak kelimenin nasıl okunması gerektiğine karar veremedik.

¹⁷ tevfiğleri: terfiğleri T

¹⁸ mañrûm: mañrûm itmeze D T

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

[T279a] Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

(17) mışrâ'ın şânî-i mezkûra evvel kıldılar. Şâ'ir-i mâhir tevbekâr olup tarh-ı meclisden şorj ra bu beyti bir gazel olmak üzere (18) itmâm murâd eyledikde iştilâha mebnî ve mu'akkad olmakla güft-gûya şalâhiyyeti olup (el-ma' nî fi'l-baṭn) meşeline mevrîd olu[r] (19) ihtimâliyle terbiye ve iki saķimden nüşha-i ulâyı evlâ görüp gazeli itmâm ü inhâ eylediler. "Seng-i siyeh" nüşhası yokdur (20) diyü taşvîr-i bezm-i şafâ eylemiş idi.

İştilâh bu ola ki "seng-i sebû" izâfetle "her zarfıñ ¹⁹ sütresi" (21) ve "şey'îñ mā bihi'l-ḥıfz-ı dehâni" maķâmında zebân-zeddîr. Hattâ milletân-ı Hindistân bālâ-yı sebûya istâde [D 331b] (1) kıldıkları ḥacer-pâreye "güher-i²⁰ yinçi" lafz-ı Çağatayîsini tîlak ederler. Pes "seng-i sebû" ile "penbe-i mînâ"dan (2) be-her-dü "sedd-i dehen-i evânî" olunmağla miyânlarında tenâsüb-i teşâkül peydâdır. Ve bu iştilâhların ehl-i Fûrs (3) bu beyt ile istişâd ederler:

Ne men sebû-keş-i in deyr²¹-i Zend-süzem u bes

Besâ serâ ki der-ân (4) kâr-ñone seng-i sebûst

ve "seng", muṭlakâ "girân-ser" ve "penbe" dañı zıddı olan "sebûk-ser" ve "sebûk-rûḥ" me'âlinde (5) isti' māl kâ' idesine mebnî niçe mefâhîm, âsân-ı tefhîmiñ imkân-ı taķrîr ü terķimi zuhûrına binâ'en me'âl-i beyt ile (6) böyle ñone-i ezḥân-ı iñvân-ı şafâya sipâriş ve ihâle olundu.

Ey şeyñ-i pāk-dâmen ma' zûr dâr mā-râ

(7) Estağfirullâhe'l-ğafûra kemâ fühime min tesvîdî hâzâ ke'l-urcûni'l-mehcûri mine'l-i'tirâzi ve mā erâdtühü ve hüve 'alîmün (8) bi-zâti'ş-şudûr. Eşer-i ñame-i ḥaṭâ²²-câme-i faķîr Müstaķim-zâde-i²³ şikeste-zamîrdür²⁴. Târîḥ: *El-kâtibu ḥayyun bi-eşerihî* (sene 1180). Temmet.

KAYNAKÇA

AKAR, Metin, (2000). **Su Kasidesi Şerhi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

¹⁹ zarfıñ:tarafıñ D

²⁰ güher-i: güher ü D T

²¹ deyr-i : der-i (?) T

²² ḥaṭâ: heft D

²³ zâde-i: zâde T

²⁴ zamîrdür: zamîr T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009

-
- BİLGEGİL, Kaya, (1989). **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)**, Enderun: İstanbul.
- CERRAHOĞLU, İsmail, (1988). **Tefsir Tarihi**, I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- ÇAKAN, Ömer Lütfi, (1985). **Hadis Edebiyatı**, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yayınları: İstanbul.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal, (1996). "Arpaemînzade Sami'nin Bir Beyti'nin Etrafında Mânâ ve Mazmun Üzerine Düşünceler", **Selçuk Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi (Sosyal Bilimler)**, 7: 175-181.
- KORTANTAMER, Tunca, (2004). "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", **Eski Türk Edebiyatı - Makaleler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Ankara, 55-64.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, (2004). **Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi - Dîvân**, Ankara.
- MENGİ, Mine, (2000). "Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine", **Divan Şiiri Yazıları**, Akçağ: Ankara, 72-80.
- Muhammed Kazvinî-Kasım Ganî, **Hâfız**, Tahran 1377.
- MÜSTAKÎMZÂDE, Süleyman Sa'deddin Efendi, **Mecmu'a-i Resâ'il**, yk. 331a-331b, DTCF Ktp. M. Özak I/455.
- OLGUN, Tahir, (1973). **Edebiyat Lügati**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONAY, Ahmet Talât (1992). **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- SARAÇ, M. A. Yekta, (2000). **Klâsik Edebiyat Bilgisi - Belâgat**, R Yayınları: İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2001). **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi: İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihad, (1981). **Edebiyat Meseleleri**, Ötüken: İstanbul.
- TDK (1988), **Türkçe Sözlük**, I, TDK: Ankara.
- YILMAZ, Yavuz, (2001). "Müstakîmzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bil. Ens. Türk Dili ve Ed. Bil. Dalı.